

Milleks on vajalik meediaseire ning kes ja kuidas teeb seda Eestis?

Projekti Mediadelcom esimesed tulemused

Halliki Harro-Loit ja Epp Lauk

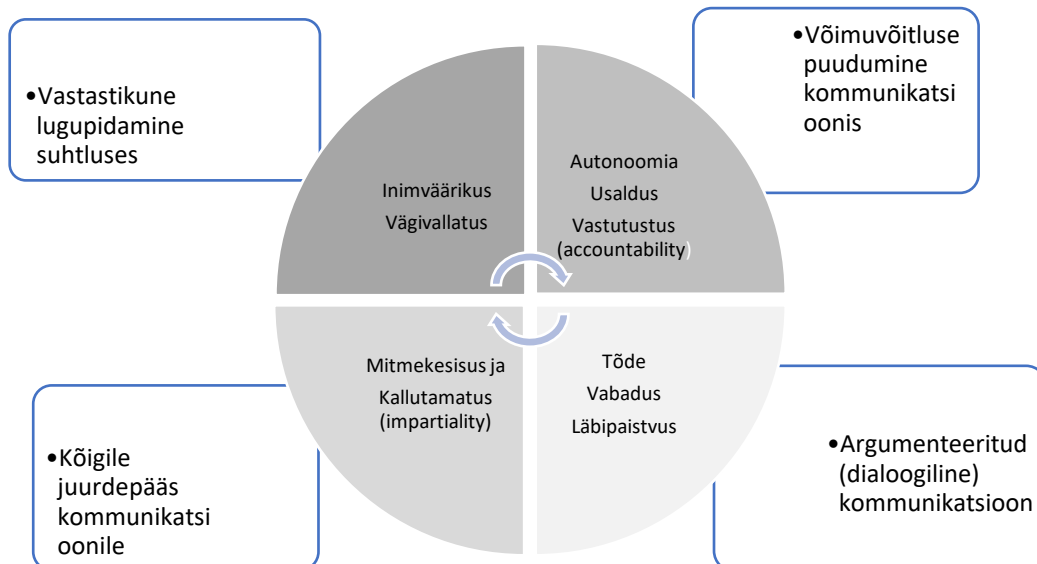
(Ilmunud: Eesti Akadeemilise Ajakirjanduse Seltsi aastaraamat 2022, lk. 12–21)

Sissejuhatus

Teadusuuringute puhul on oluline küsida, mida uuritakse. Veelgi tähtsam on küsimus, milleks ja kuidas uuringute tulemusi kasutatakse. Projekt Mediadelcom lähtub eeldusest, et uudismeedia mõjutab demokraatliku ühiskonna avaliku arutluskultuuri kvaliteeti. See peaks rajanema heal arutluskommunikatsioonil, mille tingimusteks on sõnavabadus, vastastikune lugupidamine, inimeste informeeritus, võimusuhte puudumine kommunikatsioonis, mõistlik argumentatsioon ja kõigile inimestele ühesugune juurdepääs teabele. Arutleva demokraatia ja arutluskommunikatsiooni uurimustes¹ on viimane saanud palju vähem tähelepanu kui esimene. Avaliku kommunikatsiooni kvaliteet võiks aga vabalt olla arutlusdemokraatia mõõdupuuks.

Arutluskommunikatsiooni kõigi tingimuste täitumine on ideaal, mille saavutamine tõenäoliselt ei ole täiel määral võimalik. Võime aga küsida ja hinnata, mil määral on ühiskonnas arutluskommunikatsiooni tingimused täidetud. Selleks on tähtis teada saada, millised on neid tingimusi toetavad väärtused (vt joonis 1).

Joonis 1. Arutluskommunikatsiooni tingimused ja neid toetavad väärtused.

¹ Nt. Habermas, J. (1987). The theory of communicative action. Vol. 2: Lifeworld and system: A critique of functionalist reason. Boston, MA: Bacon Press; Bayer, M.J. (2018). Deliberation in the Lab. The Effect of Communication on Information Sharing, Cooperation, and Consensus. Dissertation zur Erlangung des akademischen Grades eines Doktors der Sozialwissenschaften. University of Konstanz. <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:bsz:352-2-z1tlv29358su0>

Kõik nimetatud väärtused sisalduvad kommunikatsioonieetika ja ajakirjanduseetika diskursuses. Tõde, inimväärikus ja vägivallatus on universaalsed kommunikatsioonieetika normid, autonoomia (nagu ka tõde ja vabadus) on ajakirjanduse toimimise üks alusväärtustest. Vastutus on samuti ajakirjanduse toimimise alus, kuigi peaks olema ühtlasi üks kommunikatsiooni üldväärtusi. Läbipaistvus ja usaldus on üksteist täiendavad demokraatia toimimiseks hädavajalikud väärtused. Mitmekesisus ja kallutamatus on keerulised printsiibid, kuid meediapoliitikas väga olulised.

Seda, kuidas igapäevased praktikad nimetatud väärtusi toetavad või ei toeta, saab jälgida meedias ja meediaga seoses toimunud muutuste ning arengute monitooringu (seire) abil. Et igasugune seire on ressursimahukas, tuleb täpselt määratleda, mis on selle seire eesmärk ja fookus. Mediadelcomi projekt näeb seire vajadust selles, et võimalikult varakult tuvastada muutused, mis aktiveerivad nende väärtuste vastaspooluseid (nt suletus, võimulangud, desinformatsioon, inimeste manipuleerimine) ja pärssida nende kasvamist riskideks avalikule arutluskultuurile.

Olemasoleva kirjanduse baasil jagasime meediaga seotud riskidiskursused nelja valdkonda/domeeni: ajakirjandus (sh uudisajakirjanike kompetentsid); meedia normatiivne (seadusandlik ja eetika-alane) regulatsioon; meediakasutuse praktikad; meediaga seotud kompetentsid. Nende nelja domeeni sees lõime kontseptuaalsete ja operatsioonaalsete indikaatorite süsteemi, mis võimaldab täpsemalt jälgida riskide ja võimaluste ahelaid.²

Meediaga seotud ja meediast tulenevate riskide ja võimaluste seirevõimekuse analüüs

Olemasoleva teabe ja teadmise meta-analüüs³ annab võimaluse siduda meedias toimunud olulised muutused suurte pööretega ühiskonnas, et nende abil tuletada faktorid, mis osutavad võimalikele riskidele arutluskommunikatsiooni suhtes. Enne aga on vajalik saada ülevaade sellest, mida me oma ühiskondade sõna- ja infovabaduse, kommunikatsioonieetilise kultuuri, uudismeedia ja meediakasutuse ning inimeste kommunikatiivse harituse kohta teame ja mida me ei tea. Samuti tuleb küsida: millist tüüpi seiret Euroopa Liidu demokraatlikes riikides tehakse?

Euroopa Liidu tasandil on käimas mitmed võrdlevad uurimisprojektid, mille eesmärgiks on monitoorida ühte või teist väärtust. Näiteks projekti EurOMo⁴ ülesanne on erinevatest allikatest kogutud andmete baasil hinnata erinevate ELi riikide meedia omandisuhete läbipaistvust. Media Pluralism Monitor (MPM)⁵ jälgib samuti paljude erinevate indikaatorite abil meedia mitmekesisust ja vabadust. Pressivabaduse Indeks (Press Freedom Index)⁶ reastab kogu

² Vt. lähemalt: Harro-Loit, H. ja Lauk, E. (2022). Horizon 2020 projekti MEDIADELCOM väljakutse: Euroopa 21. sajandi meediamuutused ning neist lähtuvad kommunikatsioonikultuuri riskid ja võimalused. – Ude, I. ja Vihalemm, P. (Toim). *Eesti Akadeemilise Ajakirjanduse Seltsi aastaraamat 2021*, Tartu: EAAS, lk 18–21.

³ Oller, M. (2016). Contextual analysis in comparative studies of intermediate journalistic cultures around the world. The Organic Multilevel Model (OMM). *Alcance*, 5(11): 121-163; Popping, R. (2000). *Computer-assisted Text Analysis*. London: Sage publications, Ltd.

⁴ <https://media-ownership.eu/>

⁵ <https://cmpf.eui.eu/media-pluralism-monitor/>

⁶ <https://rsf.org/en/index?year>

maailma riike pressivabaduse järgi jne. Need on vaid mõned näited ELi ja globaalsel tasandil toimivatest projektidest.

Mediadelcom vastab ülal esitatud küsimustele olemasolevate uuringute ja publikatsioonide meta-analüüsi abil, koostades kõigepealt bibliograafilise andmebaasi⁷ publikatsioonidest, mis käsitlevad eelmainitud nelja valdkonna teemasid. Mediadelcom kasutab meta-analüüsi, selleks, et hinnata, mida 14 Euroopa riiki (Austria, Bulgaaria, Eesti, Horvaatia, Itaalia, Kreeka, Läti, Poola, Rootsi, Rumeenia, Saksamaa, Slovakkia, Tšehhi, Ungari) neis valdkondades oma meedia ja meediaga seotud muutuste kohta 21. sajandil teavad või ei tea. Ajaliselt piirdub andmebaas perioodiga 2000–2020. Seega ei ole tegemist representatiivse ja täieliku andmebaasiga vastavate maade meediauuringutest ning uuringuvõimekusest. Bibliograafia koostamisel oli eesmärk kaardistada hetkeolukord neis valdkondades, kus Mediadelcomi peateema – meediaga seotud riskid ja võimalused arutluskommunikatsiooni jaoks – kõige sagedamini esile tuleb.

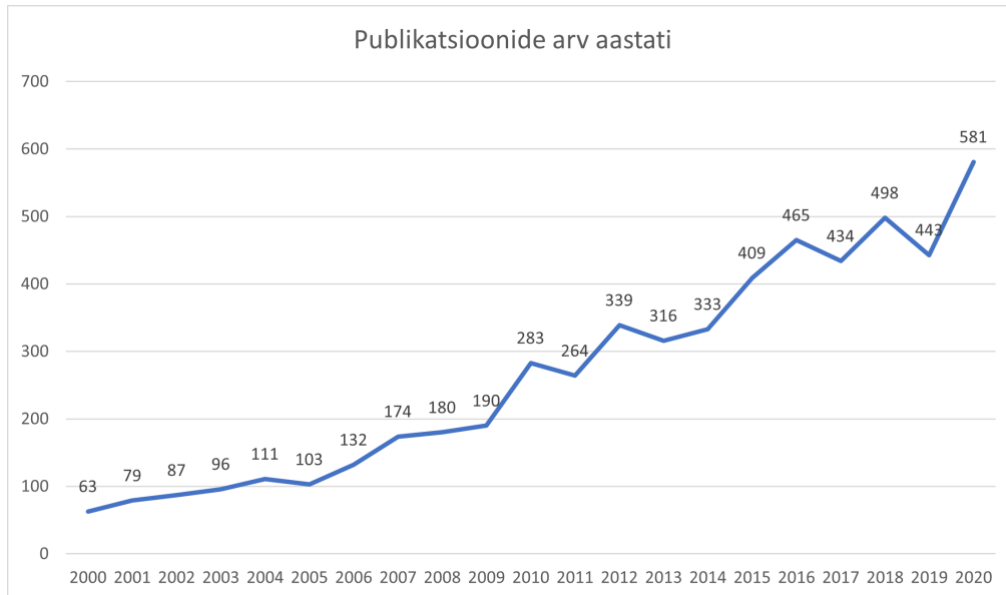
Ühtse juhendi järgi koguti aastatel 2021-2022 andmeid kõigis projekti kaasatud riikides, mille tulemus on 5623 kirjest koosnev andmebaas (Exceli tabelina), mida saab analüüsida 20 muutuja abil. Eesti andmebaasis on hetkel 165 kirjet.⁸ Andmebaasi võeti artiklid, raamatute peatükid, raamatud, uurimisraportid, doktoritööd ja osalt ka muid uuringuid (nt magistritööd), kui antud teemal publikatsioone ei leidunud. Olenevalt riigi suuruselt ja meediauuringutega tegelevate institutsioonide ning uurijate hulgast, erines metoodika riigiti mõnel määral. Väiksemad kogusid kokku kõik, mis leidsid, suured pidid tegema valiku. Saksamaa, Itaalia, Poola võtsid andmebaasi kõrge reitinguga ajakirjad, mõjukad raamatud ja valisid kõige prominentsemad autorid. Nii näiteks ei kata Saksamaa andmebaas kõigi 16 liidumaa uuringuid, vaid lähtub rangelt neljast valdkonnast ning nende positsioonist erinevates liidumaades. Selline metoodika paraku küll piirab üldandmebaasi kasutamist riikidevaheliseks võrdluseks ja üldistusteks, kuid võimaldab visandada erinevate riikide **meediaseire võimekuse** profiile ning näidata suuremaid tendentse.

Mediadelcomi üks idee on, et teadmuse (rakendatud teadmise) loomise võimekust ühel või teisel maal saab vaadata kui arutluskommunikatsiooni riskide ja võimaluste kaudset allikat. Teadmuse loomise võimekust saab hinnata, kui kaardistada vastavates valdkondades tehtud uurimused ja analüüsida nende kvaliteeti. Võimaldamaks analüüsida uudismeedia arenguid, mis tekitavad riske ja võimalusi arutluskommunikatsioonile ühiskonnas, hõlmab meediaseire võimekus ka andmeid seiret teostavate institutsioonide ja organisatsioonide ning neis töötavate inimeste ressursside ja kompetentsi kohta (nt uurimistöö rahastamise mudelid). Kvantitatiivselt näitab vastavate publikatsioonide arvu kasv ajas Mediadelcomi konsortsiumi 14 riigis nende meediaseire võimekuse järkjärgulist kasvu (joonis 2). Kuigi üldpildis paistab see kasv suhteliselt ühtlane, on Eestis publikatsioonide arvu kõikumine eri aastatel küllaltki suur (joonis 3).

⁷ Andmebaas on avatud kõigile huvilistele: <https://datadoi.ee/handle/33/515>

⁸ <https://datadoi.ee/handle/33/516>

Joonis 2. Publikatsioonide arvu kasv 14 riigis (2000–2020)

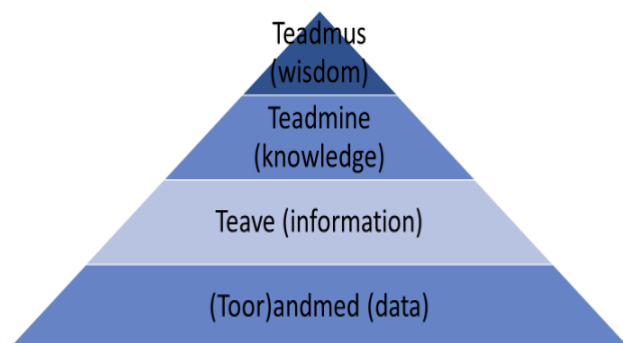

Joonis 3: Eesti publikatsioonide arvu muutumine ajas

Mediadelcom kasutab "teadmiste püramiidi" (joonis 4), et kirjeldada erinevate allikate kvaliteeti ja kasulikkust seire eesmärgil. Selles mudelis eristatakse nelja põhikategooriat: andmed (data), teave (information), teadmine/teadmised (knowledge) ja teadmus (wisdom).⁹

Joonis 4. Infohierarhia ehk teadmiste püramiid.

Andmed on numbrid ja mitmesugused märgid, mis moodustavad kogumeid. Toorandmed on näiteks „jäljed, mida tänapäeval jätavad meediakasutajad“. Informatsioon on kontrollitud ja korrastatud, kategoriseeritud ja tõlgendatud andmed¹⁰, nagu näiteks igapäevased uudised, foorumid, debatid. Teadmine (knowledge) on süstematiseeritud, võrreldud ja läbi arutatud informatsioon, näiteks teaduspublikatsioonid, uuringuraportid jms. Teadmus (wisdom) on teadmiste rakendamine – näiteks teadmispõhine mediapoliitika. Mida suurem on meediaalaste muutuste monitooringu võimekus, seda kvaliteetsem on teadmine ja selle kasutamine mediapoliitiliste otsuste tegemiseks.

Riikide meediaseire võimekuse puhul on veel mitu kriitilise tähtsusega aspekti. Struktuursetest võimalustest ja inimressursist, mis mõlemad nõuavad ka majanduslikku suutlikkust, oli juba juttu. Lisaks tuleb lahendada metodoloogia valiku küsimus: kes ja kuidas otsustavad, mida konkreetselt ja milleks peaks meedias monitoorima? Samuti on oluline määratleda, kes ja milleks kasutavad saadud tulemusi. Mediadelcomi projekti raames kogutud heade praktikate näitel võib öelda, et siin on võtmetähtsusega erinevate organisatsioonide vaheline koostöö ja hea dialoogiline arutluskultuur. Monitooringuvõimekust riikides saab analüüsida kahes dimensioonis: ajaline järjepidevus (vertikaalne) ja riikidevaheline võrdlus (horisontaalne).

Eesti meediaseire võimekuse uurimine

⁹ Frické, M. (2019). The knowledge pyramid: The DIKW hierarchy. *Knowledge Organization*, 46 (1). 33-46. Doi: [10.5771/0943-7444-2019-1-33](https://doi.org/10.5771/0943-7444-2019-1-33).

¹⁰ Rowley, J. (2007). The wisdom hierarchy: representations of the DIKW hierarchy. *Journal of Information and Communication Science*, 33 (2), 163–180.

Eesti (uudis)meedia seire sissejuhatuseks on oluline märkida, et Tartu Ülikoolis alustati meediakasutuse uuringutega 1960. aastate keskel ja ajakirjanduse alaste uuringutega 1954. aastal (algul vaid ajakirjanduse ajaloost), laiemalt 1976. aastal, kui ajakirjandust hakati õpetama iseseisva erialana. Selline pikk traditsioon on oluline uurijate põlvkondade ettevalmistamisel tingimustes, kus seirevõimalused suuresti olenevad ülikooli teadlaste ja õppejõudude rahvusvahelisest võrgustumisest, sest Eesti meediauuringute rahastamise allikad on olnud valdavalt ELi võrdlevad projektid.¹¹

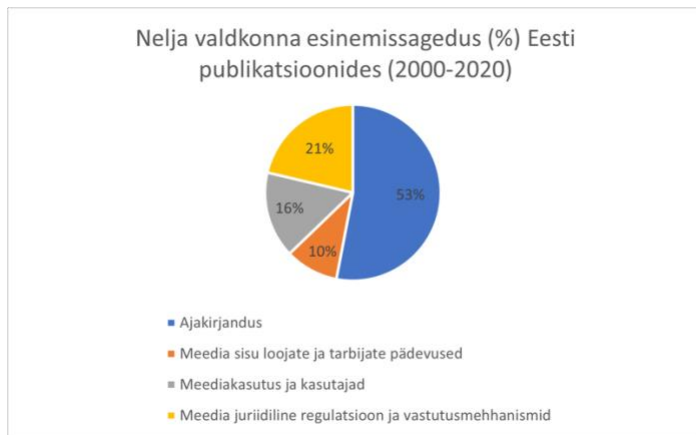
Eesti meediauuringute võimekuse hindamisel tuleb arvesse võtta 1990. aastate teaduspoliitikat, mille tulemusena kogu Eesti teadlaskonda vähendati võrreldes 1980ndatega poole võrra. Teiseks loodi konkurentsipõhine teaduse finantseerimise süsteem, kus karjäärimudel oleneb rahvusvahelise publitseerimise edukusest. Meediauurijad pidid kohanema loodus- ja täppisteaduste poole kaldu oleva süsteemiga.

Traditsiooniliselt on ajakirjandust õpetatud Tartu Ülikoolis, mis tähendab, et see on olnud teadmuspõhine, aga sisaldanud ka rakenduslikke oskusaineid. Teadusrahastus- ja õpperahastus on alati olnud põimitud ja seega oluline teadlaste/õppejõude kasvatamisel. 21. sajandil on Tallinna Ülikoolis arendatud meedia, digikultuuri ja audiovisuaalmeedia õpetamist ja uurimist. Mõlema ülikooli meediauuringute võimekust on ühelt poolt vähendanud teadusreform aastatel 2008–2012 ja üleminek tasuta haridusele. Surve vähendada ja muuta õppekavad odavamaks algas Tartu ülikoolis juba 2014. Alates 2004. aastast, kui Eesti sai ELi liikmeks, avanesid võimalused taotleda uurimisraha ELi erinevate projektide raames. Näiteks ELi rahastatud meedia pluralismi seiret on tehtud viis korda (2014, 2016, 2020, 2021, 2022). Fookuses on olnud ajakirjanduse vabaduse, turu pluralismi, poliitilise autonoomiaga seotud riskid. Eestis on märkimisväärselt vähe erakapitali toetust seda tüüpi seiretulemustele, mis on avalikult juurdepääsetavad.

Kui küsida, kes Eestis tegelevad ühel või teisel viisil meediaseirega, siis üldjoones võib eristada nelja gruppi: inimesed, kes töötavad ülikoolides ja teistes akadeemilistes asutustes, erafirmad, avalik-õiguslike organisatsioonide eksperdid ja riigiasutuste analüütikud. Nende tegevust on mõistlik vaadelda Mediadelcomi poolt määratletud nelja valdkonna kaupa. Bibliograafiline andmebaas annab pildi nende valdkondade kaetusest uuringutega (joonis 5). Enim tähelepanu on saanud ajakirjandus (turu arengud, omandisuhted, ajakirjanike rollikäsitlus jm). Ajakirjandus on kõige laialdasemalt ja mitmekülgsemalt uuritud valdkond ka kõigis teistes Mediadelcomis osalevates riikides.

Joonis 5. Nelja valdkonna esinemissagedus Eesti publikatsioonides (2000–2020)

¹¹ Harro-Loit, H., Lauk, E., Kõuts, R.; Parder, M.-L. ja Loit, U. (2022). ESTONIA. Risks and Opportunities Related to Media and Journalism Studies (2000–2020). Case Study on the National Research and Monitoring Capabilities. - *Studies on national media research capability as a contextual domain of the sources of ROs. Approaching deliberative communication: Studies on monitoring capability and on critical junctures of media development in 14 EU countries*, CS1, D-2.1, lk. 126–160. Mediadelcom. <https://www.mediadelcom.eu/publications/d21-case-study-1/est/>

Meediaseire valdkonnad

1. Regulatiivne keskkond

Uudismeedia õigusliku ja eetilise regulatsiooni seiret peegeldavad 6 tüüpi allikad:

1. Eesti seadused sõna- ja teabevabaduse kohta ning seaduste kommentaarid. Eetiline regulatsioon kajastub ajakirjanduse eetikakoodeksis.
2. Kohtupraktikad ja kohtuasjade süstemaatilised kirjeldavad ülevaated: (Riigikohtu kohtuasjad (www.nc.ee) ja ringkonnakohtute kohtuasjad; Andmekaitse Inspektsiooni kohtuasjad). Eestis puudub täiesti kohalikku teabe- ja sõnavabadust puudutava kohtupraktika analüüs.
3. Pressinõukogu (PN), Avaliku Sõna Nõukogu (ASN) ja ERRi eetikanõuniku poolt käsitletud juhtumid ja neil põhinev analüüs.
4. Akadeemiline uurimistöö. Teemakohased artiklid teadusajakirjades, ajakirjanduses, akadeemilised tööd Eesti seadustest ja rakenduspraktikatest (sh üliõpilaste bakalaureuse-, magistri- ja doktoritööd). Eesti meediapoliitika analüüs selles osas, mis hõlmab meedia õiguslikku reguleerimist.
5. Juhtumid, mille puhul ajakirjandus kajastab ja võimendab avalikku debatti ajakirjanduse, sõna- ja infovabaduse teemal.
6. Rahvusvahelised indeksid ja edetabelid ja/või teadusuuringud sõnavabaduse ja teabevabaduse kohta.

Eesti sõna- ja teabevabadust mõjutav seadusandlus on muutunud 21. sajandi esimese kahe aastakümne jooksul vähe. Sõnavabaduse piire on tõlgendatud läbi kohtupraktika. Triniti Advokaadibüroo poolt tehtud raport aastast 2022 näitab, et juurdepääsu avalikule teabele on tasapisi seadusandluses piiratud. Triniti raport on ainus analüütiline teadmiste kogum, mis läheneb teabevabadusele õigusliku keskkonna muutumise ja seaduste rakenduse läbipaistvuse aspektist. Alates 2018. aastast on läbipaistvuse vähenemisele teatud määral kaasa aidanud ka Euroopa Andmekaitse Direktiiv (GDPR). Juunis 2023 valmis Balti riikide koostöös Leedu ajakirjaniku Dionizas Litvaitise poolt juhitud võrdlev analüüs selle kohta, kuidas on tagatud ajakirjanike juurdepääs teabele kolmes Balti riigis. Selle raporti kohaselt on Eesti olukord kõige parem – meil on andmekaitse inspektsiooni näol olemas kiire ja tõhus vaidlustamise süsteem

ja pädevad ajakirjanikud, kes võtavad vaevaks teabe avalikustamise eest seista ning organisatsioonidega vaielda.¹²

Riigikohtu lahendite süsteemi otsingumootorid võimaldavad hästi leida meediaga seotud kohtulahendeid, kuid need kuuluvad pigem teabe kui teadmise kategooriasse. Oluline tegija monitoorijana (mitmes funktsioonis, sh andmete korrastajana ja säilitajana) on Eestis andmekaitse inspeksioon. Sõna- ja teabevabaduse muutuste jälgimiseks on väga oluline juhtumite kogumine ja analüüs. Kui Euroopa Inimõiguste Kohtu ja Euroopa Kohtu otsuste puhul on analüüse väga palju, siis Eestis juhtumite analüüsid puuduvad. Mõnedel meediaõppejõududel on siiski kujunenud isiklikud andmebaasid, mille abil sai näiteks viia läbi analüüsi eelnimetatud Balti riikide võrdlusraporti jaoks. On mõned valdkonnad (näiteks surve toimetuste ja ajakirjanike vastu hagide abil, mis ei pruugi kohtusse jõuda või jõuavad vaid esimese astme kohtuni), kus andmeid koguda on väga keeruline.

ASNi ja PNi arhiivid ja otsused on kõigile juurdepääsetavad ja nende põhjal on tehtud ka aastate jooksul mitmeid analüüse. Samuti on Eesti meedia vastutusinstrumentide võimekuse monitooringut toetanud ELi uurimisprojekt MediaAct¹³ ja sellest edasi arenenud GLOHOMA¹⁴. Kutse-eeetika alast teadlikkust Eesti ajakirjanike seas on uurinud ka üliõpilased¹⁵. Mõned tööd keskenduvad eetikaküsimustele, mis on seotud ühe programmi või meediaorganisatsiooniga¹⁶ või väga spetsiifilise küsimusega¹⁷. Need kvalitatiivsed uuringud annavad teadmisi olemasolevate riskide ja võimaluste kohta, kuid mitte tendentside kohta.

Bibliograafiline andmebaas näitab (joonis 6), et kõige rohkem on regulatsiooni ja eetika valdkonnas saanud uurijate tähelepanu sõnavabaduse küsimused (25,6%), neile järgnevad ajakirjanduse normatiivsed väärtused (eetika, vastutus) 19% ja avalik-õigusliku meedia teemad (15%). Äärmiselt vähe on uuritud ajakirjanike praktilise tööga seotud õiguslikke teemasid. Ajakirjanike julgeolek muutub järkjärgult aktuaalsemaks rahvusvaheliselt, Eestis on viimastel aastatel vastavaid uuringuid teinud Signe Ivask. Ka vihakõne ja desinformatsioon on teemad, millest kuni 2020.aastani uuringuid ei ole, kuid ilmselt hakkab neid lähemal ajal rohkem

¹² Litvaitis, D.; Harro-Loit, H.; Tetarenko-Supe, A.; Vyšniauskas, K. ja Allik, H.-L. (2023). Disputes over access. A Study on Journalists' Practices and Freedom of Information Policies in the Baltics. <https://disputesoveraccess.eu>

¹³ European Commission (2014). Final Report Summary - MEDIAACT (Media Accountability and Transparency in Europe). <https://cordis.europa.eu/project/id/244147/reporting>

¹⁴ Fengler, S.; Eberwein, T. ja Karmasin, M. (Toim) (2022). The Global Handbook of Media Accountability. New York: Routledge.

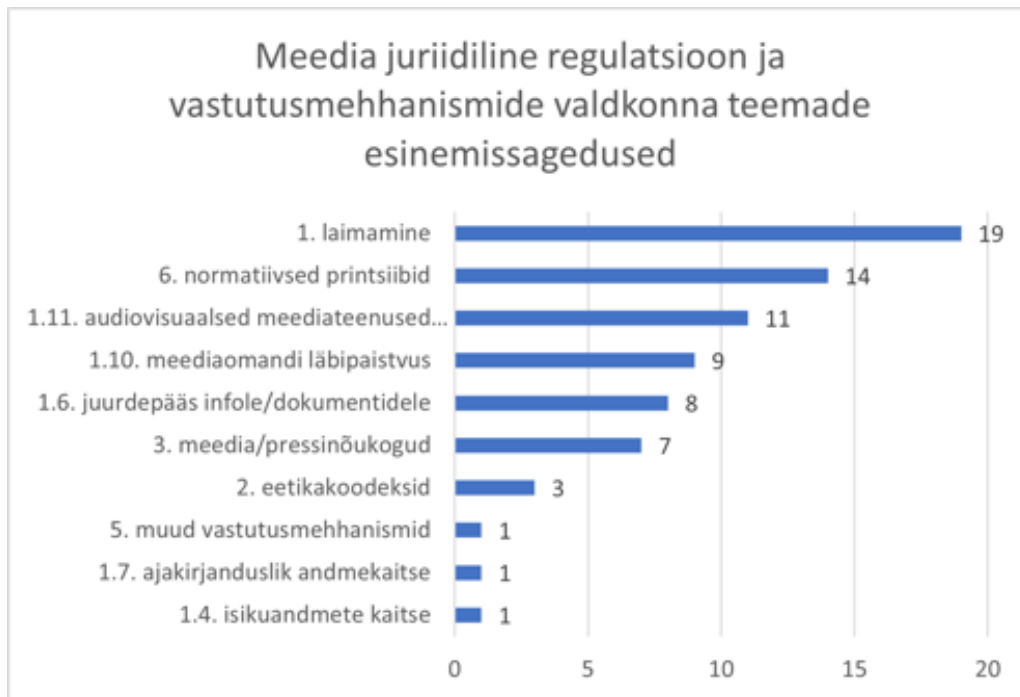
¹⁵ Kangur, M. (2009). Eesti ajakirjanike hoiakud eetiliste konfliktide puhul. Magistritöö, Tartu Ülikool. <http://hdl.handle.net/10062/15353>; Kasenõmm, K. (2011). Suure töökogemusega ajakirjanike professionaalsed väärtushinnangud. Bakalaureusetöö, Tartu Ülikool. <http://hdl.handle.net/10062/18106>; Paloveer, M. (2012). Ajakirjaniku eetiliste dilemmade määratlemine kultuuritööstuse kontekstis. Magistritöö, Tartu Ülikool. <http://hdl.handle.net/10062/27474>; Karu, L. (2013). Ajakirjanduseetika koodeksi tõlgendamine vähese töökogemusega ajakirjanike poolt. Bakalaureusetöö, Tartu Ülikool. <http://hdl.handle.net/10062/31316>; Koemets, M.-L. (2017). Ajakirjaniku eetilised dilemmad konstrueeritud ajakirjandusliku juhtumi lahendamisel. Bakalaureusetöö, Tartu Ülikool. <http://hdl.handle.net/10062/56737>.

¹⁶Volmer, K. (2009). Eetilised dilemmad saates „Tõehetk“ ja nende representatsioon Eesti meedias. Bakalaureusetöö, Tartu Ülikool. <http://hdl.handle.net/10062/15813>; Sükijainen, K. (2014). Eetiliste dilemmade märkamise ja lahendamise praktikad “Pealtnägija” näitel. Bakalaureusetöö, Tartu Ülikool. <http://hdl.handle.net/10062/42351>; Rebane, K. (2015). Väärtused EEsti Päevalehes ja Postimehes 1990-2014. Magistritöö, Tartu Ülikool. <http://hdl.handle.net/10062/46885>.

¹⁷ Kuulpak, K. (2019). Postimehe kaalutluskohad surmavisuaalide jäädvustamisel ja avaldamisel kahe kaasuse põhjal. Bakalaureusetöö, Tartu Ülikool. <http://hdl.handle.net/10062/64086>; Puhm, K. (2021). Nõrgema osapoole kaitsmise põhimõtte Eesti ajakirjanike seas. Bakalaureusetöö, Tartu Ülikool. <http://hdl.handle.net/10062/72406>.

tulema, sest probleem on täiesti olemas. Et publitseerimine käib viibega, siis võib neid teemasid hakata rohkem nägema ehk 2–3 aasta pärast.

Joonis 6. Meedia juriidilise ja eneseregulatsiooniga seotud teemade esinemine Eesti publikatsioonides

2. Ajakirjanduse valdkond

Eesti ajakirjanikke ja ajakirjandust käsitlevate andmete ja uurimistööde peamised allikad on:

1. Rahvusvahelised võrdlusuuringud (näiteks globaalne ajakirjanike küsitlus *Worlds of Journalism Studies*).
2. Riigi poolt tellitud uuringud.
3. Riigi Statistikaameti, Kultuuriministeeriumi, Tarbijakaitse ja Tehnilise Järelevalve Ameti poolt kogutud andmed.
4. Äriettevõtete (nt Kantar Emor), meediaorganisatsioonide ja erialaliitude tehtav kindla fookusega andmete kogumine ja analüüs.
5. Akadeemilised kodumaised ja rahvusvahelised uuringud (artiklid, raamatud, raamatupeatükid, konverentsiesitlused, doktoritööd, uurimisraportid, ajakirjanike biograafiline leksikon jt).
6. Eesti Akadeemilise Ajakirjanduse Seltsi aastaraamatud.
7. Muud allikad (memuaarid, autobiograafiad, juubeliartiklid ja nekroloogid, ajakirjanike blogid, bakalaureuse- ja magistritööd, ettekanded konverentsidel ja seminaridel, kirjavahetus, e-kirjavahetus jne).
9. Uudised meedias (uudised meediaturust, töötingimustest, võtmeisikutest jms).

Ajakirjanduse valdkond on akadeemiliste publikatsioonidega kõige rohkem kaetud.¹⁸ Lisaks akadeemilistele käsitlustele on avaldatud ka üldisele lugejaskonnale suunatud publikatsioone. Iseloomulik on see, et temaatiliselt on siin palju sõltunud konkreetsete teadlaste huvist ja võimalustest. Nii on temade valik suhteliselt juhuslik ja tööd hõlmavad väga erinevaid ajajärke. Seetõttu on valdkond erinevate uuritud temade poolest päris rikas, kuid nende põhjal on keeruline teha järeltõlki üldisemate suundumuste kohta ajakirjandusuuringutes. Ajakirjanduse valdkonna temaatika mitmekesisusele on palju kaasa aidanud osalemine rahvusvahelistes võrdlusuuringutes, mis on keskendunud ajakirjanike rollitajule, töö iseärasustele ja intensiivsusele ning professionaalsele autonoomiale¹⁹, samuti eetika ja vastutuse mehhanismidele (MediaAct; Mediadem; GLOHOMA).

Ajakirjanduse valdkonna temade esinemissagedusest annab ettekujutuse joonis 7. Selgesti tõuseb esile avalik-õigusliku meedia temaatika, milles suurim osa on seotud avalik-õigusliku televisiooniga (eriti Andres Jõesaare ja tema kaasautorite arvukad tööd, sealhulgas Jõesaare doktoridissertatsioon²⁰). Aastal 2021 avaldas Hagi Šein ulatusliku ülevaate Eesti televisiooni arengust digiajastul aastatel 2000-2020²¹.

Joonis 7: Ajakirjanduse valdkonna temade esinemissagedus Eesti publikatsioonides (2000-2020).

¹⁸ Üle poole (53%) kõigist bibliograafiasse kantud Eesti publikatsioonidest käsitleb ajakirjanduse teemasid. Sarnane on proportsioon ka 14 riigi üldpildis (58%).

¹⁹ Nt Harro-Loit, H. ja Josephi, B. (2020). Journalists' perception of time pressure: A global perspective. *Journalism Practice*, 14 (4), 395-411.

²⁰ Jõesaar, A. (2011). *EU meedia policy and survival of public service broadcasting in Estonia 1994- 2010*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus. <http://hdl.handle.net/10062/17927>.

²¹ Šein, H. (2021). *Digiajastu teleraamat. Digiajastu televisioon Eestis 2000-2020*. Tallinn.

Alessandro Nani doktoritöö (2018)²² keskendus avalik-õigusliku ringhäälingu auditooriumile. Ringhäälingu ja laiemalt kogu meedia regulatsiooni, omandiõiguse ja -poliitika kohta on veel avaldatud uurimisraporteid²³ ja üks doktoritöö²⁴.

Ajakirjanduseetika küsimused on olnud üsna nähtavalt avaliku arutluse aineks (kuigi mitte just regulaarselt), ja seoses ASNi ja PNi tegevusega on need püsinud ka uurijate huviorbiidis. Bibliograafia andmetel on kõigist ajakirjandusega seotud teemadest umbes 11% pühendatud eetikale ja ajakirjanike autonoomiale. Ajakirjandusliku autonoomia riske on käsitletud seoses ajakirjanduse ja turunduskommunikatsiooni vahelise piiri hägustumisega²⁵.

Ajakirjanike töötingimuste, oskuste ja praktilise töö küsimuste uurimine ei edenenud pärast 2006.a. kaitsstud Merili Nikkolo magistratööd ("Ajakirjanike töörahulolu kujundavad tegurid") pea 10 aastat. Publikatsioonide arvu kasvu neil teemadel aastatel 2016-2019 võib osaliselt seostada kahe noore teadlase, Marju Himma-Kadaka ja Signe Ivaskiga, kes kaitsesid oma doktoritööd 2018. aastal ja on juhendanud mitmeid üliõpilastöid selles valdkonnas. Lisaks on mõned üliõpilaste lõputööd käsitlenud mediareforme, mille kohta muid andmeid ei olegi (nt

²² Nani, A. (2018). *Cross-Media in Public Service Broadcasting: The Struggle Between Producers and Audiences*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus. <http://hdl.handle.net/10062/62531>.

²³ Loit, U. (2005). *Television Euroopas: regulatsioon, poliitika, sõltumatus*. Raporti eestikeelne tõlge. Budapest: Open Society Institute; Loit, U. ja Siibak, A. (2013). *Mapping Digital Media: Estonia*. Open Society Foundations. <https://www.opensocietyfoundations.org/publications/mapping-digital-media-estonia>

²⁴ Loit, U. (2018). *Implementation of Media Governance. A Liberal Approach in the Context of a Small Market*. Doctoral dissertation. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. <https://jyx.jyu.fi/handle/123456789/59953>

²⁵ Baerug, J. R. (2017). *The Collapsing Wall. Hybrid Journalism. A Comparative Study of Newspapers and Magazines in Eight Countries in Europe*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus. <http://hdl.handle.net/10062/56481>.

Eesti uudisteajakirjanduse veebireform ja veebiajakirjanduse algus²⁶). Väliskorrespondentide kohta on ilmunud üks rahvusvaheline raamatupeatükk²⁷ ja tehtud üks üliõpilastöö²⁸.

Muutused meediaturul on üks väheseid valdkondi, kus andmeid on pidevalt kogutud. Näiteks Kantar Emor on juba aastaid jälginud ja kirjeldanud reklaamimahtude muutusi kanalite kaupa. Kuid kõige uuemat ja suurimat riski – globaalsete mediakorporatsioonide mõju kohalikule reklaamiturule ei ole seni täpsemalt uuritud. Informatsiooni saab osaliselt ka uudistest. Näiteks 2017. aastal ütles Kantar EMORi uuringuekspert, et 2016. aastal viisid rahvusvahelised korporatsioonid Eestist välja vähemalt 6,6 miljonit eurot, seda eelkõige Google'i ja Facebooki kaudu²⁹. Viis aastat hiljem ilmunud uudislugu³⁰ paljastab mitmeid probleeme, mis tekitavad raskusi Google'i ja Facebooki turuosade hindamisel ning Eesti meedia ärimudelite muutumises. Selle uudisloo intervjuueeritavad olid Media House'i, Ekspress Grupi ja Äripäeva tegevjuhid. Seega võib uudiste voogudes ilmunud informatsiooni, nt intervjuusid meediajuhtidega, leida uudiste arhiividest otsingumootorite abil. Selliselt talletatud teave võib olla teadmise sünteesil abiks meediamajanduse keskkonna muutumise riskide hindamisel.

Baltic Media Health Check (2015-2022) on kirjeldanud muutusi omandisuhetes ja üldises äritegevuses, EurOMo (*European Ownership Monitor*)³¹ projektiga liitus 2022. aastal ka Eesti. Omandit on analüüsitud artiklites, mis keskenduvad peamiselt rahvusringhäälingule³². Mõned analüüsid turu arengu kohta on avaldatud 2000. aastate alguses³³.

3. Meediakasutuse valdkond

Tartu Ülikoolis on meediakasutust uuritud 1960ndate keskpaigast alates³⁴. 21. sajandi uurimistraditsioonis on tehtud meediamonitooringu seisukohast olulised korduvuuringud: "Mina. Maailm. Meedia" (MMM), milles esinduslike valimite põhjal koguti meediakasutuse andmeid aastatel 2002, 2005, 2008, 2011 ja 2014. Alates aastast 2014 kasutavad uurimisrühma teadlased teistes uurimisprojektides kogutud andmeid ning ammendavat ja regulaarset seiret enam ei toimu. MMM uuringu põhjal valmis kaks väga mitmekülgset analüüsi Eesti ühiskonna ja meediakeskkonna muutustest ja arengutest 21. sajandil³⁵.

²⁶ Rebane, M. (2007). Online-ajakirjanduse areng Eestis, Bakalaureusetöö, Tartu Ülikool. <http://hdl.handle.net/10062/15672>; Kase, K (2011). Eesti veebitoimetajate ajakirjanduslikud praktikad, Bakalaureusetöö, Tartu Ülikool, <http://hdl.handle.net/10062/18162>.

²⁷ Kõuts, R. ja Himma-Kadakas, M. (2015). Foreign Correspondents in Estonia: Representatives of Nordic-Baltic Region. – Terzis, G. (Toim.). *Mapping foreign correspondence in Europe*. New York: Routledge.

²⁸ Aunapu, L. (2012). Eesti väliskorrespondendid aastatel 1991-2011. Magistritöö, Tartu Ülikool. <http://hdl.handle.net/10062/25778>.

²⁹ [Eesti meediareklaamituru 2016. aasta käive oli 94,1 miljonit eurot | Turundajate Liit](#)

³⁰ Oja, B. (2021). Digihiiud viivad Eesti meediamajadelt reklaamiraha. <https://www.err.ee/1608156985/digihiiud-viivad-estti-meediamajadelt-reklaamiraha>

³¹ Projekti eesmärgiks on suurendada Euroopa Liidu riikide uudistemeedia omandisuhete ja -kontrolli läbipaistvust. <https://media-ownership.eu/about/what-is-this-monitor/>

³² Jastramskis, D.; Rožukalne, A. ja Jõesaar, A. (2017). Media concentration in the Baltic States(2000-2014). - *Informacijos Mokslai*, 77, 26-48. <http://tehnokraat.ee/publikatsioonid/jastramskis-deimentas-rozukalne-anda-joesaar-andres-2017-media-concentration-in-the-baltic-states-2000-2014/>

³³ Paju, T. (2004). 15 aastat Eesti meediaettevõtlust: meediaettevõtete teke ja meediaturu areng 1989-2004. – Vihalemm, P. (Toim.) (2004). Meediasüsteem ja meediakasutus Eestis 1965-2004. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

³⁴ Vt Vihalemm, P. 2004 (viide 33).

³⁵ Kalmus, V.; Lauristin, M.; Opermann, S. ja Vihalemm, T. (Toim.) (2020). Researching Estonian Transformation. Morphogenetic Reflections. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus; Vihalemm, P.; Lauristin, M.;

Teised olulisemad projektid:

-2020-2021 Eesti ja Saksamaa kohaliku sõltumatu meedia väljavaated globaalse platvormimise, desinformatsiooni kampaaniate ja poliitilise populismi ajastul (projekti juht Ragne Kõuts-Klemm)

-2019-2021 Mis on uudis? Noorte täiskasvanute arusaamad ja praktikad üleminekuajal (Signe Opermann)

- 2015-2018 H2020: CATCH-EyoU - AcTive CitizensHip'i konstrueerimine Euroopa noortega: poliitika, praktikad, väljakutsed ja lahendused (Veronika Kalmus)

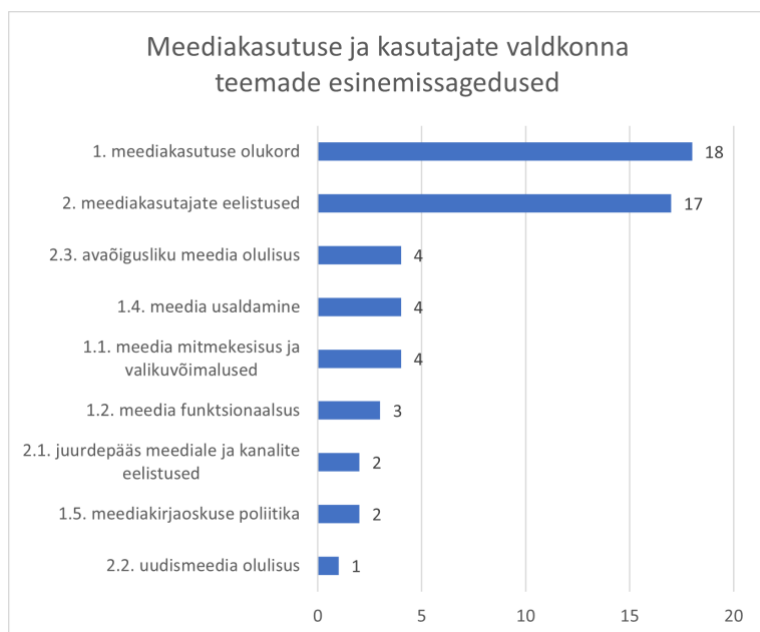
- 2014-2016 Eesti kultuurimeedia sisu ja auditoorium (Peeter Vihalemm)

- Rahvusvaheline korduvuuring "EU Kids Online" 2006-2009, 2009-2011, 2018-2019 (projekti juhid Andra Siibak, Veronika Kalmus). EU Kids Online on kasutanud üsna kriitilist lähenemist, analüüsides kõige noorema põlvkonna internetiriske. Kuna rahvusvaheline konsortsium uuringut ei rahasta, on andmete kogumist igas laines toetatud erinevatest rahastamisallikatest (isikutoetused, ministriumid ja riigiametid).

Tallinna Ülikooli ja Tartu Ülikooli koostööna on uuritud venekeelseid meediakasutajaid integratsiooni projektide kontekstis. Viimastel aastatel (2019, 2020) on Tallinna Ülikool rahastanud andmete kogumist ärilike agentuuride abil esinduslike küsitlustena (projekti juht Andres Jõesaar). Peamiselt tegeldakse kahe teemaga: avalik-õigusliku ringhäälingu suundumused ja venekeelse elanikkonna meediakasutus. Teine suund Tallinna Ülikoolis analüüsib Katrin Tiidenbergi juhtimisel sotsiaalmeedia kasutamist agentuuri ja kasutajate eneseteostuse vaatenurgast. Eesti kahjuks ei osale Reutersi digiuudiste aruannetes, mis on hetkel kõige põhjalikum ja ajakohasem võrdlev uuring Euroopa meediakasutuse suundumuste kohta.

Meedia kasutamist käsitlevaid ärilise eesmärgiga uuringuid on läbi viinud mitmed asutused. Võrreldes 2000. aastatega on auditooriumi uuringuid teostavate asutuste arv siiski vähenenud (Eesti Rahvusringhäälingu koosseisus ei ole enam teaduskeskust, Eesti Meediaettevõtete Liit ei telli enam lugejaküsitlusi), mis näitab meediaturu uuringute koondumistendentsi.

Joonis 8. Meediakasutuse teemade esinemissagedus Eesti publikatsioonides

Meediakasutuse seire on praegu peamiselt meedia planeerimise ja reklaamiagentuuride huviorbiidis. Eesti suurimad uurimisandmete kogujad on Kantar Emor, mis alustas oma meediakasutuse uuringuid 1990 ja rahvusvaheline turu-uuringute ettevõtte Norstat, mis sisenes Eesti turule 2007. Väiksemate ettevõtete (Turu-Uuringute AS, OÜ Saar-Poll, Faktum AS) turuosa on järk-järgult vähenenud. Nende agentuuride andmete kasutamist piiravaks teguriks meediakasutuse analüüsil on andmetele ja informatsioonile juurdepääsu piirangud ning uurimisfookus, mis ei ole suunatud küsimustele, millised on inimeste meediakasutuse viisid, millises teabekontekstis inimesed elavad. Need küsimused on aga meediakasutuse riskide ja võimaluste hindamiseks ühiskonna seisukohast määravad.

4. Meediaga seotud pädevused elanikkonna hulgas

Meediapädevuste (MP) monitooringut hinnates võib eristada kolme tüüpi allikaid:

1. Normatiivsed aktid ja sellised dokumendid, mis defineerivad meediaga seotud pädevusi.
2. Meediakasutuse oskusi kaardistavad ja analüüsivad uuringud ning vahendid, millega meediapädevusi mõõdetakse.
3. Teave erinevate meediapädevust arendavate projektide kohta.

Projekt DigiEfekt³⁶ rekontseptualiseerib digipädevust läbi 10 dimensiooni ning keskendub küsimusele, kuidas erinevad lähenemised digiseadmete, -keskkondade ja -sisu rakendamisel õppetöös mõjutavad digipädevust ning mitmeid teisi kognitiivseid ja mittekognitiivseid õpitulemusi. Meediapädevust rõhutatakse riiklikes programmides ja arengukavades ning koolide õppekavades, kuid meediaharidus tervikuna on seni olnud peamiselt projektipõhine, ja sihipärase püsiva rahastuseta..

Meediaga seotud pädevusi kaardistavad projektid on enamasti seotud ELi uuringutega ja teadmine selles valdkonnas on kaldu laste ja noorte poole. Samal ajal puuduvad andmed keskealise ja eaka elanikkonna meediapädevuste tegeliku taseme kohta.

³⁶ Pedaste, M.; Leijen, Ä.; Kallas, K. ja Raave, D. K. (2022). How to increase the potential of digital learning in achieving both cognitive and non-cognitive learning outcomes? – CO:RE Short Report Series on Key Topics. Hamburg: Leibniz-Institut für Medienforschung. <https://doi.org/10.21241/ssoar.79415>

Olulisemaid projekte:

-2020-2023 H2020: Noorte digipädevused (projekti juht Veronika Kalmus, Tartu Ülikool)

-2020-2022 H2020: CORE – Lapsed internetis: teadus ja tõendid. Teadmusbaas lastest ja noortest digimaailmas (Veronika Kalmus, Tartu Ülikool)

-2020–2021 IREXi meediakirjaoskuse programm Balti riikides (Mari Murumaa-Mengel, Tartu Ülikool)

-2019-2022 H2020: Tehnoloogiliste muutuste mõju digitaalsele põlvkonnale (Merike Sisask, Tallinna Ülikool)

-2014-2018 Väikelaste digitaalne kirjaoskus ja multimodaalsed praktikad (Sirje Virkus, Tallinna Ülikool)

-2013-2018 Privaatsuse ja avalikkusega seotud tähenduste ja kogemuste muutus tehnoloogiast küllastunud ühiskonnas (Andra Siibak, Tartu Ülikool, rahastaja Sihtasutus Eesti Teadusagentuur)

-2011-2015 Põlvkonnad ja põlvkondade vahelised suhted arenevas infoühiskonnas (Veronika Kalmus, Tartu Ülikool)

2004. aastal avaldas Epp Lauk esimese Eesti kooliõpilaste meediapädevust hindava uuringu³⁷. Hilisemad uuringud meediapädevuste kohta on seotud peamiselt uurimisprojektidega EU Kids Online, CORE ja Youth Skills (erinevad Eesti meeskonnad eesotsas Veronika Kalmusega). Olulisemad projektid meediapädevuste kohta noorema põlvkonna seas annavad teavet riskidest ja võimalustest tuleviku perspektiivis. 2019. aastal viidi Eesti 9. klassi õpilaste seas läbi Eesti digipädevuse test³⁸. Teiste vanuse- või sotsiaaldemograafiliste rühmade uuringud sama hästi kui puuduvad. Meediapädevus ja digitaalse pädevuse kontseptsioon kattuvad vaid osaliselt. Mõlemast mõistest puudub meedia ja kommunikatsiooniga seotud moraalne teadlikkus.

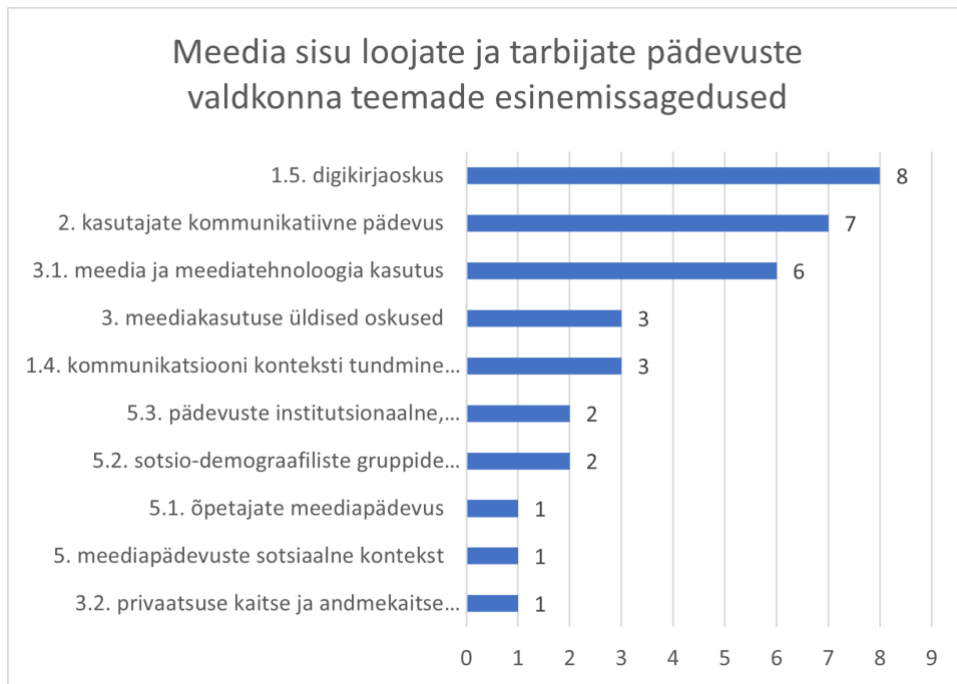
Sofias asuva Avatud Ühiskonna Instituudi koostatud meediakirjaoskuse indeks arvutab välja ka Eesti meediakirjaoskuse punktisumma. Eesti on olnud mitmel aastal (2017, 2019, 2021) esiviisikus. Tuleb aga arvestada, et tulemus on koondnäitaja, mis iseloomustab suurel määral mediakeskkonda ja vähem kodanike tegelikke oskusi.

Eelöeldut kinnitab selgesti meediapädevuse temaatika jaotumine Eesti uuringutes. Suurim osakaal on meediakasutusega seotud (tehnilistel) oskustel, vähe on tegeldud pädevustega õiguslikes, privaatsuse ja andmekaitse küsimustes (vt joonis 9).

Joonis 9. Meediapädevuse teemade esinemine Eesti meediauuringutes

³⁷ Lauk, E. (2004). Children on Screen and Monitor. Estonian schoolchildren in the new media environment. – *Special Issue of Nordicom Report*, 25(1-2), 333-346.

³⁸ Pedaste, M.; Kalmus, M. ja Vainonen, K. (2021). Dimensions of digital competence and its assessment in basic school. – *Eesti Haridusteaduslik Ajakiri*, 9(2), 212-243.

Kokkuvõtteks

Eesti meediaseiret iseloomustab akadeemiliste ülikoolide kesksus ja suur ELi rahastamise osakaal. Teistest Mediadecom'i konsortsiumi riikidest eristub Eesti sellepoolest, et meie teadlaste publikatsioonid on valdavalt ingliskeelsed ja ilmunud rahvusvahelistes väljaannetes, rahvuskeelseid publikatsioone on proportsionaalselt väga vähe (v.a suured raamatud, nt Vihalemm jt, 2017 ja Šein, 2018). Meediakasutuse uuringud on liikunud erasektorisse. Projektipõhine rahastamine tähendab seda, et me kogume ja analüüsime andmeid nendes valdkondades, milles meie teadlased on rahvusvaheliselt konkurentsivõimelised ja nende teemade kohta, mida EL on otsustanud rahastada. Eesti meediauurijad on olnud selles osas väga edukad. Teisalt, riigipoolne huvi luua tõenduspõhine meediapoliitika on olnud leige. Eestis ei ole organisatsiooni (nagu näiteks Austrias), mille ülesanne oleks meediaseiret koordineerida ja tekitada n.-ö sild poliitika kujundajate ja erinevate uurimisrühmade vahele. Meediaseire tulemuste kasutus on tavapäraselt delegeeritud projektide täitjatele, kellele on tavaliselt rahastaja poolt peale pandud ka kohustus tulemusi levitada. Tähelepanumajanduse tingimustes, nagu näitab Mediadecomis osalevate riikide praktikate võrdlev analüüs, ei ole selline ühepoolne kommunikatsiooni mudel efektiivne. Meediapoliitika kujundajatel peaks olema motivatsioon dialoogiks erinevate andmekogujate ja analüütikutega.

Disclaimer: The research for the panel presentations received funding from the European Union's Horizon 2020 research and innovation programme under Grant Agreement No. 101004811. The work reflects only the authors' views, and the Commission is not responsible for any use that may be made of the information it contains.

